
O ZANIKANJU IN NIKALNICI V SLOVENŠČINI

Članek obravnava zanikanje v slovenščini z medjezikovnega vidika in se osredinja na njegove skladijske ter pomenoslovne značilnosti. Na osnovi klasifikacije zanikanja Ö. Dahla (1979) pokažemo, da slovenska nikalnica *ne* kaže značilnosti tako oblikotvornega kot skladijskega tipa zanikanja. Izhajajoč iz ustaljene klasifikacije nikalnih elementov (npr. Haegeman 1995), ugotavljamo, da slovenski nikalni zaimki najboljše ustrezajo kategoriji t. i. nikalnoujemalnih zaimkov, ki so oblikotvorno izpeljani iz vprašalnih zaimkov. V procesu skladijske izpeljave (slovenski nikalnoujemalni zaimki stopijo v ujemalno razmerje s stavčno nikalnico *ne*, ki ga interpretiramo kot enojno zanikanje. S pomenoslovnega vidika to razmerje imenujemo nikalno ujemanje in ga ločujemo od treh preostalih možnih interpretacij večkratnega zanikanja: dvojnega zanikanja, litot in poudarjenega zanikanja.

Uvod

Zanikanje je slovnična kategorija, ki določa stavčno podstavo tako, da ukinja njeno trdilno veljavo. Znano je, da je zanikanje stavčne podstave ali njenega dela univerzalna jezikovna lastnost, zato ni presenetljivo, da zanikanje kot slovnična kategorija ni izvzeto iz nobenega slovničnega opisa, bodisi stroge znanstvene bodisi pedagoške slovnice. Pri proučevanju zanikanja v jezikoslovju se odpirata vsaj dva osnovna pristopa: (i) oblikoslovno-skladijski in (ii) pomenoslovni. Pri prvem se opis osredotoči na vprašanje, *KAKO* dani jezik izraža zanikanje in v *ČEM* se zanikane povedi strukturno razlikujejo od trdilnih povedi. Semantični pristop, na drugi strani, poskuša določiti, *KAKO* prisotnost nikalnih izrazov vpliva na pomensko interpretacijo danega jezikovnega izraza. Oba pristopa imata razvit svoj razlagalni aparat, ki pa ju (strokovna) literatura pogosto zamenjuje. Namen tega članka bo zato tudi postaviti ločnice med obema pristopoma in opozoriti na nekatere nepravilnosti oz. nejasnosti, ki se pojavljajo v literaturi.

Prispevek ima naslednjo zgradbo. **Razdelek 1** predstavi nekatere lastnosti zanikanja: (i) oblikoslovne značilnosti slovenske nikalnice (**1.1**), (ii) skladijske značilnosti slovenske nikalnice (**1.2**), (iii) tipologijo slovenskih nikalnih zaimkov (**1.3**), (iv) vrste nikalnega dosega (**1.4**) in (v) pojav večkratnega zanikanja (**1.5**). **Razdelek 2** se osredini na pomenske razsežnosti zanikanja, predvsem na

štiri možne pomene večkratnega zanikanja: (i) nikalno ujemanje (2.1), (ii) dvojno zanikanje (2.2), (iii) litote (2.3) in (iv) poudarjeno zanikanje (2.4).

1 Oblikoslovno-skladenjski pristop

Čeprav zanikanje velja za univerzalno jezikovno lastnost, se naravni jeziki razlikujejo v načinu, kako je zanikanje izraženo. Pionirsko delo o tipologiji jezikov glede na izražanje zanikanja je prispevek Östena Dahla (1979). Na osnovi medjezikovne primerjave avtor (n. d.: 96–97) razvrsti jezike v tri tipološke skupine:

- (a) jeziki, pri katerih je zanikanje izraženo kot del glagolskega oblikotvorja (1);¹
- (b) jeziki, pri katerih je zanikanje izraženo s pomožnikom (2a, b);
- (c) jeziki, pri katerih je zanikanje izraženo z nepregibnim elementom, ki ima obliko-skladenjske lastnosti prislova (3).

Za jezike v prvi skupini pravimo, da izražajo zanikanje oblikotvorno, v drugih dveh skladenjsko. Kot pri večini drugih jezikovnih pojavov je tudi pri Dahlovi klasifikaciji kar nekaj primerov, ki kažejo lastnosti ne ene, temveč obeh tipoloških razredov. To problematiko omenja že predlagatelj tipologije in navaja nekatera vodila, ki naj bi jezikoslovcu pomagala pri ločevanju obeh tipov zanikanja (prim. n. d.: 82–84). Tako je pri jezikih z oblikotvorno izraženim zanikanjem položaj nikalnice blizu glagolskega korena (1). Odvisnost nikalnice od (osebne) glagolske oblike se kaže v tem, da skupaj tvorita eno prozodično enoto, kar lahko vodi tudi do nastanka posebnih zloženih oblik. Pri procesu združevanja lahko občasno prihaja do bodisi oblikotvornih bodisi glasoslovnih sprememb nikalnega obrazila (gl. slovenske primere v (4) spodaj).

Najbolj značilni lastnosti skladenjskega zanikanja sta premakljivost nikalnega elementa in njegova prozodična neodvisnost. To se zrcali tudi v ortografiji, saj predstavlja nikalni element samostojno enoto (3). Pri nekaterih jezikih je skladenjsko neodvisna nikalnica tudi nosilka slovničnih obrazil (2).

(1)		
Bekle-me-yor-um.		turščina
čakati- <i>ne-sed</i> -1.os.ed.		
‘Ne čakam.’		
(2)		
a) Luen.	En lue.	finščina
brati-1.os.ed.	ne-1.os.ed. brati	
‘Berem.’	‘Ne berem.’	
b) Luet.	Et lue.	finščina
brati-2.os.ed.	ne-2.os.ed. brati	
‘Bereš.’	‘Ne bereš.’	

¹ Številka v oklepaju se nanaša na zglede iz zadevnih jezikov. Vsi primeri so iz navajanega dela (Dahl 1979).

- (3)
- a) I do **not** like it. angleščina
 jaz *pom.* ne maram to
 ‘Tega ne maram.’
- b) I like it **not**. angleščina
 jaz maram to ne
 ‘Tega (pa res) ne maram.’

1.1 Slovenski *ne* kot oblikotvorni tip zanikanja

1.1.1 Zložene oblike (t. i. zrasleki)² se v slovenščini pojavljajo s pomožnikom biti v sedanjiški obliki (**4a**), pri sedanjiški obliki naklonskega glagola hoteti (**4b**) in glagola imeti (**4c**). Pri združevanju nikalnice s pomožnikom oz. naklonskim glagolom prihaja do glasoslovnih sprememb (**4d**):

- (4)
- a) nisem, nisi, ni, itd.
 b) nočem, nočeš, noče, itd.
 c) nimam, nimaš, itd.
 d) ne+sem → nisem; ne+hočem → nočem.

1.1.2 Nepoudarjena, tj. naslonska oblika nikalnice *ne* zahteva strogo stičnost z osebno glagolsko obliko.³ To slovnično dejstvo slovenski jezikoslovci razlagamo na vsaj dva različna načina. Toporošič (2000: 671) obravnava členico *ne* kot zadnji element naslonskega niza, ki naj bi se v (knjižnem) jeziku pojavljal na strogem drugem skladenjskem mestu, t. i. Wackernaglovem mestu. Da takšna razlaga ni najbolj ustrezna, opozarja že Orešnik (1985–86: 213), ki trdi, da v naslonski niz »ne sodijo /.../ naslonke, ki lahko stojijo nenaglašene tudi drugod. /.../ Tedaj ne sodi v niz nikalnica *ne*, saj more stati ločeno./« Za zgled avtor navaja primer *Ne kupuj si ga*, kjer je nenaglašena členica *ne* ločena od Wackernaglovega naslonskega niza.

Če izločimo nikalnico iz Wackernaglovega naslonskega niza, pa moramo na drugi strani razložiti zahtevano stičnost z osebno glagolsko obliko. V prispevku o slovenskih zaimenskih naslonkah avtorici Milojević Sheppard in Golden (2000) dokazujeta, da združek *ne+osebna glagolska oblika* ni samo ena prozodična enota, temveč predstavlja tudi samostojen skladenjski element. To lahko najbolje prikažemo v povedi z Wackernaglovim naslonskim nizom (5): združek *ne+osebna glagolska oblika* je na prvem skladenjskem mestu in služi kot gostitelj zaimenskem naslonskemu nizu *ti ga*.⁴

² Prim. Toporošič (1992: 379).

³ Stičnost je zahtevana, samo kadar ima nikalnica *ne* stavčni doseg. Tako ne moremo v predlagano razčlenbo vključiti primerov z nestavčnim dosegom nikalnice (npr. *Imamo dva ne preveč pametna psa*). Gl. razdelek 1.4.

⁴ Trditev, da obstaja soodvisnost med osebno glagolsko obliko in nepoudarjeno nikalnico *ne*, bi lahko

(5)

[Ne dam] ti ga.

Milojević Sheppard in Golden, 2000: 96; ex. (11)

Zaradi opisanih značilnosti moramo nepoudarjeno nikalnico videti kot besedno naslonko,⁵ ki se združi z osebno glagolsko obliko in skupaj tvorita samostojen skladenjski sestavnik.

1.2 Slovenski *ne* kot skladenjski tip zanikanja

1.2.1 Kadar je nikalna členica rabljena v poudarjeni obliki (tj. v nenaslonki obliki), potem lahko opazimo značilnosti skladenjskega tipa zanikanja. Tedaj stoji nikalnica nestično z glagolsko obliko, na primer v (i) stavkih z izpostavljenim glagolom (**6a, b**), (ii) v izpustnih zanikanih stavkih (**6c**) in (iii) v stavkih z neosebno glagolsko obliko (**6d**). V teh strukturah je nikalnica samostojen skladenjski element in lahko služi tudi kot gostitelj Wackernaglovemu naslonskemu nizu (prim. (**6d**) in (**5**)).

(6)

a) Dam toliko ne, posodim pa.

Golden 2000: 44; ex. (79)

b) Janez ljubi Marijo, obožuje je pa ne.

c) Janez mu ne pomaga in tudi Marija ne.

d) Ne [se mi] več opravičevati!

Golden 2000: 43; ex.(74d)

Pri rabi poudarjene oblike nikalnice *ne* lahko tudi razdružimo zrasleke:

(7)

a) Pa ti to hočeš? Hočem ne, moram.

Toporišič 2000: 497

b) Imam ne, pa bom imel.

1.3 Nikalni zaimki

Toporišič (2000: 312) obravnava zaimenski par *nič/nihče* kot nikalna zaimka, ki »zaznamujeta kake osebe oz. stvari /.../«. Taka definicija ju zelo približa nedoločnim zaimkom, saj ista slovnica (n. d.: 311) definira nedoločne zaimke kot zaimke, ki »nadomeščajo natančno poimenovanje oseb in predmetov s splošnim, nedoločnim.«

dokazali s primerom slovenskega pogojnika. Tega tvorimo s pomožnikom *biti* in opisnim deležnikom na *-l*. Ker je pogojniška končnica na pomožniku vedno ničta, slovenski pogojnik ni fonološko označen za osebo (*jaz/ti/on bi šel*), tako da površinsko pogojnik deluje kot neosebna glagolska oblika. S tega vidika stroga stičnost naj ne bi bila več zahtevana. Primeri iz korpusa (FidaPLUS, <<http://www.fida-plus.net/>>) to domnevo potrjujejo: stični red *ne+bi+opisni deležnik* ima 253.406 zadetkov in nestični red *bi+ne+opisni deležnik* 3398 zadetkov (prim. tudi Toporišič 2000: 671–674).

⁵ Če skladenjske (Wackernaglove) naslonke zahtevajo gostitelja in poseben skladenjski položaj (naslonski niz), potem besedna naslonka *ne* zahteva samo gostitelja in ne tudi Wackernaglovega položaja. Nikalnico *ne* bi mogli videti tudi kot prosto morfemsko naslonko, čeprav le-ta kaže značilnosti Wackernaglove naslonke (npr. *Obljubila sta, [da se mu] jutri [ne bosta] smejala*).

Zanimivo je, da tako Breznik (1921: 109) kot tudi Bajec et al. (1959: 148) vključujeta isti zaimenski par med samostalne nedoločne zaimke in ne omenjata posebne kategorije nikalnih zaimkov. Čeprav se zdi, da Toporišič (n. m.) samo natančneje klasificira nedoločne zaimke, bi veljalo biti previden pri rabi termina nikalni zaimek, predvsem z vidika splošnega ali/in primerjalnega jezikoslovja. V sodobni literaturi o zanikanju kot univerzalnem skladijskem pojavu (npr. Haegeman 1995; Zanuttini 1997) se termin nikalni zaimek (angl. *negative pronoun*) uporablja za kategorijo zaimkov, katerih najpomembnejša lastnost je, da imajo moč samostojnega zanikanja – so t. i. univerzalni nikalni kvantifikatorji. Prototipični zgled te skupine je angleški zaimenski par *nobody/nothing* (8a). Ker imajo nikalni zaimki moč samostojnega zanikanja, se v povedih pojavljajo brez nikalnice, na kar opozarja (ne)sprejemljivost povedi (8a, b).

(8)

a) I know nobody here.
jaz poznam nikogar tukaj
'Tukaj ne poznam nikogar.'

b) #I do not know nobody here.

Poleg tovrstnih nikalnih zaimkov se v sklopu zanikanja pojavlja še skupina posebnih nedoločnih zaimkov, ki kažejo skladijsko odvisnost od zanikanja, vendar sami niso nikoli nosilci (skladijskega) zanikanja. Za zaimke te vrste rabimo termin »k nikalnosti usmerjeni izrazi« (angl. *negative polarity items*). Če si ponovno ogledamo zgled iz angleščine, potem v to kategorijo sodi zaimenski par *anybody/anything*:

(9)

a) I do not know anybody here.
jaz *pom.* ne poznam koga tukaj
'Tukaj ne poznam nikogar.'

b) #I know anybody here.

Pri slovenskem paru *nihče/nič* se ponovno odpre vprašanje, v katero kategorijo bi ju veljalo umestiti. Težko bi ju vključili med nikalne zaimke, saj ne moreta biti samostojna nosilca zanikanja (10a).⁶ Strukture, v katerih se pojavljata brez nikalnice, so izpustne (10b, c), kar pomeni, da je bila vsaj v enem delu jezikovne izpeljave nikalnica prisotna.

(10)

a)*Nihče je prišel.

b) Koga si srečal? Nikogar.

→ Nikogar <nisem srečal.>

⁶ Zaimenski obliki moramo ločevati od njima podobnih samostalnikov *nič* in *nihče*:

(i) *Peter je nihče.*

(ii) *Peter je začel iz nič.*

c) Janez je videl Marijo in nikogar drugega. →... in nikogar drugega <ni-videl.>

Nihče/nič tako tudi ne sodita v kategorijo k nikalnosti usmerjenih izrazov, saj je pri tej skupini skladenjsko okolje, v katerem se lahko pojavljajo, strogo določeno: (i) nikalnica mora biti vedno fonološko izražena (**11a**), (ii) k nikalnosti usmerjen izraz mora v glasovni verigi slediti nikalnici (**11b, b'**) in (iii) k nikalnosti usmerjenih izrazov ni mogoče modificirati (**12c**). Kot kažejo slovenski zgledi (**12**) *nihče/nič* ne kažeta teh zahtev:

(11)

a) Who did you meet? *Anybody <I didn't meet>.

'Koga si srečal?' 'Nikogar.'

b) *Anybody cannot do this.

'Nihče tega ne more storiti.'

b') Not anybody can do this.

'Nihče tega ne more storiti.'

c) *I did not write almost anything.

'Napisal nisem skoraj ničesar.'

(12)

a) *Koga si srečal? Nikogar <nisem srečal.>.

b) *Nihče tega ne more storiti.

c) *Napisal nisem skoraj ničesar.

Ker zaimenskega para *nihče/nič* ne moremo razvrstiti v nobeno od predlaganih kategorij, bi bilo verjetno najbolje, da sledimo Breznikovi (1921) in Bajčevi et al. (1965) obravnavi in opišemo par *nihče/nič* kot nedoločna zaimka ter dodamo, da se nedoločna zaimka *nihče/nič* (oblikotvorno) »ujemata« z nikalnico (**13a**), podobno kot se ujema pridevnik s samostalnikom (**13b**):

(13)

a) Peter ne bo nikomur povedal ničesar.

b) Peter je pojedel veliko in sočno pomarančo.

Če sedaj to domnevo poskušamo združiti s Toporišičevo (2000: 311) ugotovitvijo, da so samostalniški poljubnostni, nedoločni in mnogostni zaimki izpeljani iz vprašalnih zaimkov, potem lahko dodamo, da je zaimenski par *nihče/nič* izpeljan iz vprašalnih zaimkov s priponskim obrazilom *ni-* in pripono *-r*. Pri imenovalniški obliki je oblikotovorni proces sprožil nastanek delno nadomestne oblike.⁷

⁷ Breznik (1921: 109) in Bajec et al. (1965: 148) navajata poleg zaimka *nihče* še inačico *nikdo*, ki kaže

	vprašalni zaimek	nedoločni zaimek	nikalno ujemalni nedoločni zaimek
oseba	kdo, koga itd.	ne-kdo, ne-koga itd.	nihče/nikdo, ni-koga-r itd.
predmet	kaj, česa itd.	ne-kaj, ne-česa itd.	nič, ni-česa-r itd.
kraj	kje	ne-kje	ni-kje-r
čas	kdaj	ne-kdaj	ni-kda-r

Preglednica 1: *Izpeljava zaimkov iz vprašalnih zaimkov.*

Tako razumevanje zaimkov *nihče/nič* lahko pripomore tudi k boljšemu razumevanju struktur s t. i. večkratnim zanikanjem, ki jih bomo obravnavali v razdelku **1.5**.

1.4 Nikalni doseg

Nikalni doseg nam pove, kolikšnemu delu skladenjske stukture poveljuje nikalnica. Največkrat govorimo o treh dosegih: (i) stavčnem; (ii) predikativnem in (iii) stavčnočlenskem (lokalnem). Pri prvem je nikalni doseg razširjen nad celotni stavek (**14a**). Pri predikativnem zanikanju je doseg nikalnice omejen na predikat. Ta vrsta zanikanja se najpogosteje pojavlja v jezikovnih strukturah z izraženo naklonskostjo, in sicer v neosebni glagolskih zvezah, ki jih uvajata naklonska glagola *smeti* in *moči* (**14b**).⁸ Stavčnočlensko oz. lokalno zanikanje je omejeno na en stavčni člen (**14c**) ali samo na del stavčnega člena (**14d**), medtem ko so preostali deli izven dosega zanikanja.

(14)

- a) Peter [ne bo nikomur povedal ničesar].⁹
- b) Ti smeš tudi preprosto [ne odgovoriti na vprašanje]. Golden 2000: 41; ex. (70a)
- c) To se je zgodilo [ne po moji volji]. Toporišič 2000: 498
- d) Sosedu imajo dve [ne preveč prijazni] gosi.

Razprave o zanikanju v slovenščini (Breznik 1942; Gradišnik 1956/57 in Kavčič-Baša 1982) uporabljajo (ne)pojav rodilnika zanikanja kot test za preverjanje nikal-nega dosega. Namen pričujočega članka ni prikazati rabe rodilnika zanikanja, saj pojav potrebuje temeljito raziskavo. Veljalo pa bi opozoriti na razkorak, ki se pojavlja med preskriptivno rabo rodilnika zanikanja in dejanskim stanjem med govorce. Pogosto moremo prebrati in slišati primere, kjer rodilnik zanikanja ni rabljen znotraj dosega nikalnice:

na oblikotvorno izpeljavo iz vprašalnega zaimka. Breznik (n. m.) opozarja še na tretjo možno obliko, in sicer *nikdor*, ki naj bi bila sistemsko pravilna, vendar ne v rabi.

⁸ V običajni rabi se pogosteje pojavlja prislov *lahko*, ki mu v glasovnem nizu sledi osebna glagolska oblika: (i) *To je kajpak stališče, s katerim se vsakdo lahko strinja, in če je to pomladnim politikom všeč ali ne, se vsakdo lahko tudi [ne strinja]*. (FidaPLUS <<http://www.fidaplus.net>>.)

⁹ Oglati oklepaji označujejo nikalni doseg.

- (15)
- a) **Maribor** v nobenem oziru nismo zoperstavili. (TVS, brano besedilo)
 - b) Tisti, ki so sestavljali zakon o proračunu občin, so zagotavljali, da ne bodo prikrajšali **nobeno občino**. (TVS, prosti govor)
 - c) Nimam **nobeno knjigo razprav**. (TVS, prosti govor)
 - d) Jaz ne bi rad prevzel **vlogo kakšne prerokovalke**. (TVS, prosti govor)

Zaradi tega dejstva postaja roditelj znanja vprašljiv indikator za določevanje nikalnega dosega.¹⁰

1.4.1 Dviganje nikalnice

Toporišič (2000: 498) obravnava tudi t. i. dviganje nikalnice, ki naj bi bilo tipično za zahodnoevropsko (angleško) okolje. Ta slovnični pojav se lahko izvrši samo v točno določenem okolju, in sicer za glagoli, ki izražajo (i) mnenje, (ii) zaznavanje in (iii) željo/namen. Jeziki se razlikujejo po tem, kateri glagoli, ki pripadajo tem pomenskim skupinam, dovoljujejo nikalno dviganje. Tako angleški glagol v Toporišičevem primeru (16a) sodi v prvo skupino in dovoljuje dvig nikalnice, medtem ko njegov slovenski ustreznik tega ne dovoljuje. Slovenski primer, ki naj bi po avtorjevi sodbi dovoljeval dviganje (16c), tudi ni najbolje izbran, saj že avtor (n. m.) zapiše, da med strukturo z dvignjeno in nedvignjeno nikalnico prihaja do pomenskih razlik.

- (16)
- a) I don't think you are right. = I think you are not right.
 - b) *Ne mislim, da imaš prav. (Mislim, da nimaš prav.)
 - c) Prepričan sem, da ni tako. ≠ Nisem prepričan, da je tako.

Če želimo najti primere, ki dokazujejo pojav dviganja nikalnice v slovenščini,¹¹ moramo iskati v zadnji pomenski skupini, tj. med glagoli, ki izražajo željo/namen:

- (17)
- a) Ne želim, da odideš. = Želim, da ne odideš.
 - b) Nočem, da mi poveš resnico. = Hočem, da mi ne poveš resnice.

1.5 Večkratno zanikanje

Do največ napak pri opisovanju in razumevanju zanikanja prihaja ravno pri rabi terminov večkratno zanikanje in dvojno zanikanje. Prvi termin se rabi izključno samo pri skladijskem opisu zanikanja: vsaka slovnična struktura, največkrat stavek oz. poved, ki vsebuje vsaj dva nikalna oz. zanikana elementa, je primer večkratnega zanikanja. Večkratno zanikanje pa ne pove ničesar o interpretaciji strukture z dvema ali več zanikanimi elementi (gl. 2.2).

¹⁰ Velja pa obratno: nezamenljivost tožilniškega sklona z roditeljskim je indikator za nedoseg nikalnice.

¹¹ Za podrobnosti o glagolih dviganja gl. Bolta (1985a in 1985b).

Na tem mestu moramo določiti, kaj naj velja za zanikani element. V jezikovni teoriji sta se uveljavili dve kategoriji: (i) skladenjsko zanikanje, t. i. *kontradikcija*, ki ga izražamo s posebnim skladenjskim elementom (tj. nikalnico) in (ii) leksikalno zanikanje, t. i. *kontrarnost*, ki ga predstavlja inherentni nikalni pomen leksikalnega elementa. Tako **(18a)** predstavlja kontradikcijo in **(18b)** kontrarnost.

(18)

- a) Janez ni prijazen.
- b) Janez je neprijazen.

Pogosto se pripona *ne-* v zgledih kot **(18b)** razlaga kot nikalnica, torej kot skladenjsko zanikanje.¹² Kot bomo poskušali prikazati kasneje, je takšno pojmovanje napačno in je bolje, da pripona *ne-* velja kot besedotvorna pripona, ki se rabi pri izpeljavi antonimov oz. kontrarnih leksikalnih elementov.

Vzporedno s terminom večkratno zanikanje opazimo v literaturi tudi termin obilnostno zanikanje, ki naj bi veljalo za slovansko posebnost (Toporišič 2000: 498). Vprašanje je, kako naj razumemo termin obilnostno zanikanje. Če prevzamemo razčlemba nikalnoujemalnih nedoločnih zaimkov v **(1.3)**, potem imamo v povedih **(19a, b)**, natanko eno (samostojno) zanikanje: eno nikalnico in nedoločne zaimke, ki se samo ujemajo z nikalnico.¹³

(19)

- a) Nikogar je ni bilo treba biti sram.

Toporišič 2000: 489

- b) Nikakršnih zvijač se mi ne poslužujte.

2 Pomenoslovni pristop

Pomenoslovni pristop k zanikanju se osredinja na pomenska razmerja med zanikanjem in preostalim delom jezikovnega izraza. V razdelkih, ki sledijo, se bomo osredotočili le na en segment pomenoslovnega pristopa, in sicer na možne pomenske razsežnosti večkratnega zanikanja.

2.1 Nikalno ujemanje

Zgleda **(19)** navajata na termin nikalno ujemanje, ki se rabi pri pomenoslovni

¹² Čeprav se povedi pogosto obravnavata kot sinonimni, kažeta tako skladenjske kot tudi pomenske razločke, ki jih ne smemo zanemarjati. Na ta problem v (slovenski) slovnici opozarja že Lokar (1958/59).

¹³ Če ponovno prikažemo vzporednico z ujemanjem pridevnika: čeprav se vsak pridevnik v besedni zvezi *lepe sočne grške pomaranče* ujema s samostalnikom, ne trdimo, da gre za primer obilnostnega ujemanja.

obravnavi zanikanja. Kadar skladijsko strukturo z večkratnim zanikanjem razumemo enako kot strukturo z enkratnim zanikanjem, potem govorimo o nikalnem ujemanju. Z vidika primerjalnega jezikoslovja ima nikalno ujemanje vsaj dve različni obliki: (i) nikalno podvajanje in (ii) nikalno širjenje.¹⁴ Pri jezikih z nikalnim podvajanjem se v zanikani strukturi ob nikalnoujemalnih elementih vedno sopojavlja nikalnica, medtem ko pri nikalnem širjenju nikalnica ni prisotna in se nikalni pomen tvori samo ob prisotnosti nikalnoujemalnih elementov in nikalnih kvantifikatorjev. Kot kažejo naši zgledi, slovenščina pripada prvi skupini, saj nikalnoujemalni elementi zahtevajo prisotnost nikalnice *ne* (gl. zglede zgoraj).¹⁵ Italijanščina izkazuje na primer obe različici nikalnega ujemanja. Kadar je nikalnoujemalni element *nessuno/niente* v zaglagolskem položaju, potem opazimo nikalno podvajanje (kot pri slovenščini), kadar pa je isti element *nessuno/niente* v predglagolskem položaju, potem se nikalno ujemanje kaže v različici nikalnega širjenja (20):

(20)

a) Gianni non legge niente.

Haegeman 1995: 196; ex. (43d)

└──────────┘
Janez ne bere ničesar.
'Janez ničesar ne bere.'

b) Nessuno ha detto niente.

Zanutini 1997: 8; ex. (14a)

└──────────┘
nihče je rekel ničesar
'Nihče ni ničesar rekel.'

Če poskušamo sedaj uskladiti obravnavano z uveljavljeno terminologijo, potem moramo reči, da velja nikalno ujemanje za slovansko posebnost, saj moremo isti pojav opaziti v vseh slovanskih jezikih.¹⁶

Watanabe (2004) poskuša postaviti celo bolj posploševalno razlago in dokazuje, da vsak jezik, ki ima nikalnoujemalne elemente, ki so izpeljani oblikotvorno, kot je prikazano v **Preglednici 1**, pripada skupini jezikov z nikalnim ujemanjem.

2.2 Dvojno zanikanje

Tako kot nikalno ujemanje se tudi termin dvojno zanikanje rabi kot različica interpretacije večkratnega zanikanja. Dvojno zanikanje sledi matematično-logičnemu principu o kumulaciji zanikanja: dve nikalnici se med seboj izničita in vodita k trdilnemu pomenu. Poudariti je treba, da za pomen dvojnega zanikanja potrebujemo

¹⁴ *Negative doubling in negative spread* (Den Besten 1986).

¹⁵ Za primere, pri katerih se nikalnoujemalni zaimek pojavlja samostojno, smo že dokazali, da so v procesu jezikovne tvorbe vsebovali nikalnico *ne*, torej jih s skladijskega vidika ne moremo obravnavati kot strukture brez nikalnice (gl. primere **10b, c**).

¹⁶ Za razčlembе drugih slovanskih jezikov gl. mdr. Progovac (1994) za srbohrvaščino, Przepiórkowski and Kupść (1997a, 1997b) za poljščino in Brown (1999) za ruščino. Za podrobnejšo analizo slovenskih zaimkov gl. Ilc in Milojević Sheppard (2005) ter Ilc in Milojević Sheppard (2007).

dve skladenjski nikalnici (tj. dva kontradiktorna elementa) in ne dveh kontrarnih elementov. Prisotnost slednjih sproži drugačno interpretacijo (gl. spodaj). Skladenjske strukture, ki omogočajo pomen dvojnega zanikanja, so redke in večinoma omejene na povedi z naklonskimi glagoli.

(21)

- a) Mlad človek ne more ne iskati. FidaPLUS (<<http://www.fidaplus.net/>>)
→ Mlad človek mora iskati.
- b) Leipzig je lepo mesto. Ne moreš ga preprosto ne obiskati.
→ Moraš ga obiskati.

Interpretacija povedi z nikalnoujemalnimi elementi kot dvojnega zanikanja v slovenščini velja za nenaravno, izsiljeno in močno odvisno od okoliščin:

(22)

- A: »Ker se ga vsi bojijo, verjetno včeraj na sestanku nihče ni rekel prav ničesar.«
B: »Ne, tukaj se motiš. NIHČE ni rekel ničesar.«
→ ??Nihče ni bil takšen, da ne bi rekel ničesar.

Zamenjavanje terminov večkratno zanikanje in dvojno zanikanje je v zgodovini jezikoslovja pripeljalo do nekaterih zmotih obravnav in povzročilo tudi spremembo knjižne norme. Omenimo lahko angleščino, ki mogoče najbolj prikazuje ta proces. Angleščina je vse do 16. stoletja uporabljala večkratno zanikanje, ki se ga je razumelo kot nikalno ujemanje. Še pri Shakespearu najdemo kar nekaj primerov te rabe:

(23)

- I will **not** budge for **no** mans pleasure I. Romeo in Julija, 3. dejanje
'jaz se ne umaknem prav nikomur, jaz'

Od 16. stoletja dalje opazimo porast zanimanja za angleško slovnico in v tem času dobimo tudi prve slovnice, ki se vsaj delno približujejo konceptu sodobnega jezikoslovnega opisa. Temu razvoju lahko sledimo vse do 18. stoletja, ki na Angleškem velja za čas preskriptivne slovnice. Naloga preskriptivnega slovničarstva ni bila analiza jezika, kot so ga uporabljali sodobni govorci, temveč določanje in ločevanje slovnično sprejemljivih oblik od nesprejemljivih. Znani preskriptivist škof Robert Lowth je v svoji slovnici *Short Introduction to English Grammar* postavil pravilo, da se dve negaciji v angleščini medsebojno uničita oziroma sta enakovredni trdilnosti. To pravilo je nedvomno napisano v duhu tedanjega časa, saj 18. stoletje velja za čas razsvetljenstva. Zanimivo je, da se je Lowthovo pravilo o dvojnemu zanikanju v angleščini ohranilo v vseh slovnica kasnejšega obdobja, kar je povzročilo, da je načelo o dvojnem zanikanju postalo knjižna norma angleškega jezika. Sodobna angleščina tako kaže zanimivo dvojnost, ki jo ponazarjamo z zgledom (24a). Ker poved vsebuje dva nikalna elementa, bi po preskriptivnem pravilu morali dobiti pomen (24b), vendar je ta pomen izsiljen in je večinoma treba govorca voditi do slovnično pravnega pomena. V pogovorni angleščini ima ista poved interpretacijo nikalnega

ujemanja (24c), torej pomena, ki najbolj sledi naravnemu razvoju angleškega jezika. Na tem mestu se odpira nov problem, saj knjižna norma za pomen (24c) zahteva rabo skladišne strukture (24d), pa čeprav večina govorcev ne vidi pomenske razlike med (24a) in (24d) in jim je pomen dvojnega zanikanja (24b) popolnoma tuj.

(24)

a) Nobody said nothing.

dvojno zanikanje**nikalno ujemanje**

b) Vsakdo je rekel nekaj.

Nihče ni bil takšen, da ne bi rekel ničesar.

c) Nihče ni rekel ničesar.

d) Nobody said anything.

Stigmatizacija nikalnega ujemanja kot nekaj nelogičnega in povečevanje logičnega dvojnega zanikanja ima posledice še dandanes. Med nekaterimi znanstveniki, ki se ukvarjajo z jezikom bolj ljubiteljsko kot znanstveno, velja prepričanje, da je prepogosto uporabljanje zanikanja odsev negativnega odnosa govorca in lahko sproži pri drugih udeležencih miselni negativizem. Tako naj bi bila slovenska poved (25a) bolj negativistično usmerjena, saj vsebuje kar štiri nikalne elemente, angleška ustreznica v (25b) pa bolj pozitivna, saj ima samo eno samo nikalnico.

(25)

a) V tej hiši mi nihče nikoli ničesar ne pove.

b) Nobody ever tells me anything in this house.

Mislim, da je dosedanja razprava dovolj jasno pokazala, da so takšna posploševanja neustrezna.¹⁷

2.3 Litota

Poseben razred struktur z večkratnim zanikanjem predstavljajo t. i. litote (26a, 26b). Tukaj gre za posebno strukturo, kjer se nikalni pomen dveh nikalnih elementov delno izniči, vendar ne popolnoma, tako da je pomen litot v vmesnem območju med trdilnim in nikalnim pomenom, kar je grafično prikazano v (26c).

(26)

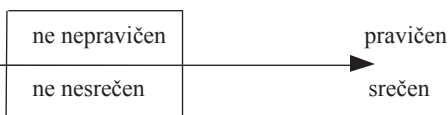
a) Čeprav zmagi Goričanov ne oporekam, ne bi bil nepravičen niti neodločen izid.

FidaPLUS (<<http://www.fidaplus.net/>>)

b) Janez ni nesrečen.

c) nepravičen

nesrečen

¹⁷ Za podrobnejšo razpravo gl. Ilc (2006).

Pomen litot dobimo tako, da združimo kontradiktornost (tj. skladenjsko nikalnico) s kontrarnostjo (protipomensko zanikanje). Litote postanejo pomensko oz. stilno vprašljive takrat, kadar ima element s protipomenskim zanikanjem samo komplementarno razporeditev, kot velja na primer za par *mrtev/živ*:

(27)

- a) ?Reševalci so iz reke potegnili ne nemrtvega občana.
- b) ?Janez ni nemrtev.

Najpogosteje se litote rabijo kot posebno retorično orodje, ki je značilno za literaturo. Za zgled navajamo dva Prešernova primera:

(28)

- a) zraven si takole zdravljice pojêmo, // de ni nesrečen, kdor v gróbu leži.
- b) Tebi jaz ne bom nezvesta, // ljubček! Ti si tiček zrel:

2.4 Poudarjeno zanikanje

Večkratno zanikanje je občasno mogoče razumeti tudi kot poudarjeno zanikanje, pri katerem sopojav nikalnih elementov sproži močnejši nikalni pomen, kot bi bil v primeru enega samega zanikanja. Tako v (29) vsak dodani nikalni element poudari nikalni pomen zanikanega glagola *nimamo*.

(29)

- A: Ali imate kaj belih božičnih svečk?
- B: **Nimamo**. Letos **ne**. Sploh **ne**. **Ni** treba **niti** iskati drugje.

3 Zaključek

V prispevku smo poskušali osvetliti zanikanje v slovenščini z medjezikovnega vidika in pri tem opozoriti na nekatere nedoslednosti in vrzeli, ki se pojavljajo v (strokovni) literaturi. V članku je zanikanje prikazano z dveh vidikov, in sicer z oblikotvorno-skladenjskega in pomenoslovnega vidika. Pokaže se, da oba pristopa uporabljata svoj terminološki aparat, ki ga moramo, vsaj zaradi možnosti medjezikovnih primerjav, dosledno uporabljati. Na osnovi tipoloških testov smo pokazali, da ima slovenska nikalnica *ne* značilnosti tako oblikotvornega kot skladenjskega tipa zanikanja. Slovenske nikalne zaimke smo primerjali z njihovimi tujejezičnimi ustrezniki in ugotovili, da le-ti najbolj ustrezajo kategoriji nikalnoujemalnih zaimkov, ki so oblikotvorno izpeljani iz vprašalnih zaimkov.

Večkratno zanikanje smo določili kot skladenjski pojav, ki obsega skladenjske strukture z dvema ali več izraženimi zanikanji. Ta pojav pa omogoča štiri različne interpretacije (pomenoslovna obravnava): (i) nikalno ujemanje, (ii) dvojno zanikanje, (iii) litote in (iv) poudarjeno zanikanje.

Literatura

Bajec, Anton, et al., 1965: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.

Besten, Hans Den, 1986: Double negation and the genesis of Afrikaans. Muysken, P., in Smith, N. (ur.): *Substrata versus universals in creole languages*. Dordrecht: Floris. 185–230.

Bolta, Marija, 1985a: *Nekateri vidiki stavčnega dopolnjevanja v slovenski in angleški skladnji*. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani.

Bolta, Marija, 1985b: The subject-to-subject raising rule in Slovene. *Linguistica* XXV. 90–110.

Breznik, Anton, 1921: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Prevalje: Družba sv. Mohorja.

Breznik, Anton, 1942: Stavčna negacija v slovenščini. *Razprave filozofsko-filološko-historičnega razreda SAZU*. 159–199.

Brown, Sue, 1999: *The Syntax of Negation in Russian. A Minimalist Approach*. Stanford, CA: CSLI Publications.

Dahl, Östen, 1979: Typology of sentence negation. *Linguistics* 17. 79–106.

Golden, Marija, 2000: *Teorija opisnega jezikoslovja. 1. skladnja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Gradišnik, Janez, 1956/57: To vprašanje ne zaposluje le ožji krog strokovnjakov. *Jezik in slovstvo* 2/10. 314–318.

Haegeman, Liliane, 1995: *The syntax of negation. Cambridge Studies in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ilc, Gašper, in Milojević Sheppard, Milena, 2005: Negative Pronouns in Slovene: A minimalist Account. *Linguistica* 45. 107–120.

Ilc, Gašper, in Milojević Sheppard, Milena, 2007: Slovene negative pronouns as N-words. Kosta, Peter, in Schürcks, Lilia (ur.): *Linguistic investigations into formal description of Slavic languages. Potsdam linguistic investigations, Vol. 1, Bd. 1, Vol. 1*. Frankfurt: Peter Lang. 205–215.

Ilc, Gašper, 2006: Unnaturalness of Negation – an Old Wives’ Tale Retold. *ELOPE* 3/(1/2). 63–74.

Kaučič-Baša, Majda, 1982: Rodilnik zanikanja. *Slavistična revija* 30/3. 305–321.

Lokar, Jože, 1958/59: O istem poglavju stavčne negacije. *Jezik in slovstvo* 4/1. 3–8.

Milojević Sheppard, Milena, in Golden, Marija 2000: Imperatives, negation and clitics in

Slovene. *Razprave XVII*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede. 93–109.

Orešnik, Janez, 1985/86: O naslonskem nizu v knjižni slovenščini. *Jezik in slovstvo* 31. 213–215.

Progovac, Ljiljana, 1994: *Negative and positive Polarity*. *Cambridge Studies in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Przepiórkowski, Adam, in Kupść, Anna, 1997a: Unbounded Negative Concord in Polish: A Lexicalist HPSG Approach. Landsbergen, J. et al. (ur.): *Computational Linguistics in the Netherlands 1996*. Eindhoven: IPO. 129–143.

Przepiórkowski, Adam, in Kupść, Anna, 1997b: *Negative Concord in Polish*. *Research Report 828 of IPI PAN*. Institute of Computer Science, Polish Academy.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska Slovnica*. Maribor: Obzorja.

Watanabe, Akira, 2004: The Genesis of Negative Concord: Syntax and Morphology of Negative Doubling. *Linguistic Inquiry* 35/4. 559–612.

Zanutini, Raffaella, 1997: *Negation and Clausal Structure. A comparative Study of Romance Languages*. *Oxford Studies in Comparative Syntax*. New York in Oxford: Oxford University Press.

